

Йосиф Владиславович Новицький як археограф

Сукупність джерел, які містять інформацію з історії Острога та Острожчини, становить досить представницьку джерельну базу. Поступове залучення до наукового обігу документів різних категорій шляхом їх археографічного освоєння дозволяє поглибити та розширити тематику досліджень, провести комплексне вивчення міста та волості в цілому. Важливий внесок у розширення джерельної бази з історії Острожчини зробив Йосиф Владиславович Новицький.

Життєвий шлях та науково-краєзнавча діяльність Йосифа Новицького досить добре висвітлені у дослідженнях М. Ковальського [11], Я. Бондарчук [3] та О. Завадської [7-8]. У цих працях представлено Йосифа Владиславовича як талановитого дослідника-краєзнавця, музеолога, археолога, лектора, автора ряду статей з історії Острожчини у варшавському журналі "Воскресное чтение" в 1928-1933 рр. тощо. Метою даної статті є висвітлення внеску Йосифа Новицького у дослідження документальних джерел Острожчини на основі аналізу його публікації інвентаря 1708 року.

Єдина публікація інвентаря 1708 р., підготовлена Й. Новицьким, вийшла у 1938 р. в "Рочніку Волинському" ("Rocznik Wołyński") [12]. У передмові до публікації автор зазначав, що на час підготовки видання цей документ зберігався в архіві острозького Богоявленського собору, а до цього він знаходився у п. Галини Іваницької в Дермані. На сьогодні інвентар 1708 р., що має назву "Осілість міста Острога 1708 р." (на мові оригіналу "Osiedlność miasta Ostroga anno 1708"), зберігається у відділі фондів Державного історико-культурного заповідника міста Острога [6] і являє собою рукописний документ на 56 аркушах розміром 33,4x20,5 см., зшитих у картонній палітурці.

В цілому, інвентарям, як категорії описово-статистичних джерел, належить велика роль у вивченні соціально-економічних, історико-демографічних та історико-топографічних питань. У кожному з описів зазначені конкретні дані щодо кількості оподаткованого населення, про форми і розміри податків, повинності міського населення і селян. В них знаходимо відомості про соціальну і професійну структуру населення, про стан і розвиток різноманітних господарських комплексів, адміністративних об'єктів. Перспективним є вивчення динаміки і тенденцій соціально-економічного розвитку та ряду інших проблем (зрівняння даних чисельності оподаткованого населення, зміни в його складі, заняттях, майновому становищі, питання топографії) на основі аналізу і співставлення між собою інвентарних описів одних і тих же маєностей, що укладалися протягом певного періоду часу.

Йосиф Владиславович Новицький як археограф

Інвентарний опис Острозчини 1708 р. складений острозьким старостою Яном Ротаріушем. За структурою інвентар умовно можна поділити на частини: опис власне самого міста Острога, характеристика сільських поселень (Межиріч (в документі зазначається як місто), Бельмаж, Розваж, Хорів, Грем'яче, Білашів та Дерев'янче) та представлення сумаріушів річних доходів на 1708 та 1714 рр. Описання лише цих сільських поселень зумовлене тим, що вони були замковими. Інші ж, напевне, знаходились у володінні посесорів. Жодних відомостей інвентар 1708 р. не подає про стан острозького замку. Ревізори при укладенні документа представили детальний повуличний опис міста із зазначенням осілих та пустих будинків та їх власників, велика увага приділена опису острозьких передмість, ринкової площі. Інвентар дозволяє встановити наявність у місті ряду промислових, адміністративних та культових споруд. Окреме місце приділяється характеристиці повинностей міщан, їх оподаткуванню та різним формам ренти – натуральній, відробітковій, грошовій. При описі сільських поселень в документі представлено їх мешканців із вказівкою на кількість робочої худоби (воли та коні), розміри оброблюваної землі у кожному селянському господарстві, а також регламентація податків та повинностей тощо. Причиною укладення інвентаря 1708 р., швидше за все, була вказівка власника міста на проведення опису з метою з'ясування стану володіння, яке зазнало значних руйнувань внаслідок подій Північної війни.

Варто наголосити, що інвентар 1708 р. є описом лише частини Острозької волості та міста Острога, що увійшли до складу так званої Острозької ординації, утвореної у 1609 р. кн. Янушем Острозьким. Януш, який довго не мав прямого спадкоємця і не хотів, щоб його володіння перейшли до нащадків брата Олександра, звернувся до короля з питанням про створення на його землях ординації (майорату) і отримав на це дозвіл сейму у 1609 р. Згідно заповіту князя, ці землі мали перейти до синів і дальших потомків по чоловічій лінії його дочки Єфросинії, дружини Олександра Заславського. Державним обов'язком ординації було утримання війська із 600 чоловік (300 піхотинців і стільки ж кінноти). Після острозьких ординатів Владислава-Домініка та його сина Олександра чоловіча лінія кн. Заславських у 1673 р. перервалася і землі майорату перейшли спершу до кн. Любомирських, а згодом – до кн. Сангушків. Проіснувала ординація до 1753 р., коли останній ординат Януш Сангушко передав частину Острога і Межиріч з прилеглими селами у власність коронного канцлера Яна Малаховського [1, 344-345].

Звертаючись до передмови видання інвентаря 1708 р. Йосифа Новицького, можна відмітити високу обізнаність автора у джерельній базі з історії Острозчини, оскільки він вказує на ряд інших інвентарних описів, які

укладалися у кінці XVI – першій половині XVII ст. Також Йосиф Владиславович намагається пояснити причини занепаду міста, зафіксовані в описі 1708 р., зазначаючи події другої половини XVII ст., що відбувалися на Волині та в Острозі зокрема.

На жаль, в результаті порівняння тексту джерела і здійсненої на його основі публікації було встановлено, що остання не зовсім відповідає тексту джерела. Попередньо, на відмінності у рукописі та тексті публікації вказував у статті Т. Вихованець [4, 28-29]. Зокрема, найбільш явні розбіжності простежуються у передачі імен та прізвищ міщан, спостерігається зміна літер у словах, відсутній фрагмент тексту при описі острозької ратуші тощо. Найбільш вірогідно, ці неточності пов'язані з проблемою археографічного відтворення таких документів (особливо польськомовних). Текст оригіналу у деяких місцях важкий для читання через особливості почерку автора. Також серед важливих текстуальних особливостей є відсутність діакритичних знаків, вживання великих літер всередині речень. Щоб уникнути ряду неточностей, для археографічного відтворення документів, написаних польською мовою, прийнято буквальну передачу тексту джерела.

Що стосується публікації Йосифа Новицького, можна відзначити, що автор значно модернізує текст документа. Зокрема, Йосиф Владиславович використовує літери “j” замість “y” або “i”, “i” замість “y”, “y” замість “u”, носові голосні “Ń” та “k” замість “a” та “e” та ін. В багатьох випадках трапляється просто заміна літер “m” замість “n”, “e” замість “y”, “z” замість “s”, “ks” замість “x”, фактично у більшості випадків вживаються діакритичні знаки.

Опис міста Острога в документі представлений у формі таблиці, де вміщено рубрики “domy wolne”, “domy zydowskie”, “domy chrzescianskie”, “place wolne”, “place piatne”, “place puste”, “wioki”, в яких фіксуються відповідні дані. Проте, автор публікації уникає цих рубрик та розбиття на стовпчики (за винятком опису двох перших вулиць), замінюючи їх скороченнями до перших однієї-двох літер слів, подаючи відомості уже суцільним текстом (а саме, “d.w.”, “d.z.”, “d.c.”, “p.w.”, “p.pi.”, “p.pu.”, “p.wi.”). У передмові Йосиф Новицький пояснює, що така зміна подачі тексту (як його розміщення, так і правопису) зумовлені тим, щоб полегшити для читача роботу над документом [12, 179-180].

Варто також зупинитись на висвітленні окремих прикладів текстуальних розбіжностей у словах та словосполученнях. Зокрема, у публікації відтворено “Thorzycha wdowa” [12, 184], а в тексті рукопису вживається “Tkaszycha wdowa” [6, арк. 4]; інші невідповідності: “od strony bramy” [12, 184] – “od samey bramy” [6, арк. 4]; “dom Fedora Hlaszewicza burmistrza” [12, 185] – “dom Fedora Hlaszewicza burmistrza” [6, арк. 6]; “dom Daniia

Йосиф Владиславович Новицький як археограф

Berecznika” [12, 190] – “dom Daniia Rzeznika” [6, арк. 10]; “dom Michayia tkacza” [12, 190] – “dom Michayia Thorza” [6, арк. 10] тощо.

Як уже зазначалося вище, у публікації інвентаря 1708 р. пропущений фрагмент тексту в описі ратуші (на жаль, невідомо з яких причин). Пропущена частина є дуже важливою з інформативної точки зору, оскільки в ній йдеться про торгові місця, які знаходились в острозькій ратуші. Варто представити цей фрагмент: “...Tamże wewn№trz ex parte хікzny jey mci wci№z we szrodku, kramnic alias sklepow (w murze № 7 y ze dworu takze kramnic № 7 sklepow) itidem dolnych № 7.” [6, арк. 6-7] (в дужках міститься пропущений у публікації фрагмент).

В кінці опису міста Острога в інвентарі подається зведення кількісних показників: загальна кількість “християнських”, єврейських, шляхетських будинків та “пляців” (місце під забудову) під ними; сума вільних домів; кількість будинків та “пляців”, що належали до юрисдикції костелу та межирицьких францисканців; про міські будинки, що належали власникам ординатської частини міста, але знаходились на іншій половині Острога тощо [6, арк. 20-21]. Йосиф Новицький у публікації дещо порушує, на відміну від джерела, послідовність представлення цих показників. Крім того, невірно відтворені деякі цифри (очевидно, через почерк автора). Зокрема, у рукописі йдеться про 70 “пляців” під єврейськими будинками [6, арк. 20-21], а в публікації вказується цифра 40 [12, 198]; також зазначається у джерелі 17 шляхетських дворів [6, арк. 20-21], яких в опублікованому тексті – 14 [12, 198].

Працюючи із текстом публікації, надзвичайно цінними є посторінкові зноски, які використовує Йосиф Новицький (їх інформативна насиченість засвідчує надзвичайно глибокі знання автора з історії Острожчини, її джерельної бази). Й. Новицький проводить порівняння соціально-економічних та інших аспектів даного джерела з попередніми інвентарями XVII ст.; для більш зрозумілої локалізації тих чи інших об’єктів та вулиць наводить їх сучасні (на час підготовки публікації) відповідники та наближені місця знаходження; при описі сільських поселень наводяться короткі відомості про походження назви сіл та ряд інших інформативних даних. Опублікований інвентар містить також чотири фотографії міста Острога, на яких зображені стара ратуша, ринок, синагога та острозькі вулиці [12, 186-189].

За інформативною насиченістю інвентар 1708 р. є надзвичайно цінним джерелом. Характеристика інформативних можливостей цього документа, в сукупності з іншими описами Острога XVI-XVIII ст., присутня в працях М. Ковальського [9-10]. На основі інвентаря 1708 р. та даних інших описів XVI-XVIII ст. Т. Вихованець дослідив топографію міста Острога [4-5]. Відомості інвентаря 1708 були використані при вивченні чисельності,

національного складу та соціальної структури населення Острожчини початку XVIII ст., а також економічного розвитку міста [1-2].

Таким чином, можна відзначити, що археографічна спадщина Йосифа Новицького є важливим внеском у розширення джерельної бази вивчення Острожчини. Опублікований ним до того часу невідомий історикам інвентар 1708 р. є, безперечно, цінним та досить інформативним джерелом для дослідження різних аспектів історії краю. На жаль, через певні труднощі, пов'язані із археографічним відтворенням таких видів джерел, у публікації присутній ряд розбіжностей у порівнянні із текстом джерела. Зважаючи на це, можливо, доцільним було б підготувати вивірену повторну публікацію інвентарного опису 1708 р.

Література

1. Бирук М. Населення Острожчини в першій чверті XVIII ст. // Наукові записки: Історичні науки. – Острог, 2008. – Вип. 13. – С. 343-357.
2. Бирук. М. Соціально-економічний розвиток Острога на початку XVIII ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть. – Луцьк, 2008. – Вип. 28. – С. 339-344.
3. Бондарчук Я. Йосиф Новицький (1878-1964) // Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – С. 193-202.
4. Вихованець Т. Інвентар Острога та частини Острожчини від 1708 року як джерело з історичної топографії міста // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 28-33.
5. Вихованець Т. Острозький ринок XVI – XVIII ст.: топографія та соціальна структура // Наукові записки: Історичні науки. – Острог; Торонто; Нью-Йорк, 2006. – Вип. 7. – С. 518-541.
6. Державний історико-культурний заповідник м. Острога. – Відділ фондів. – КН-23871 / ПД 9250.
7. Завадська О. Зі щоденника Йосипа Владиславовича Новицького // Острозький краєзнавчий збірник. – Острог, 2004. – Вип. 1. – С. 41-42.
8. Завадська О. Йосиф Владиславович Новицький (1878-1964) – дослідник Острожчини // Записки Наукового т-ва ім. О. Оглоблина. – Острог, 2002. – Т. 1. – С. 26-32.
9. Ковальський М. Документальні джерела з історії м. Острога і Острожчини, виявлені в Головному архіві давніх актів (АГАД) у Варшаві // Матеріали IV науково-краєзнавчої конференції “Острог на порозі 900-річчя”. – [Сокаль], 1993. – С. 65-74.
10. Ковальський М. Документальні письмові джерела з історії Острога // Матеріали I-III науково-краєзнавчих конференцій “Острог на порозі 900-річчя” (1990-1992 рр.). – Острог, 1992. – Ч. 1. – С. 92-98.
11. Ковальський М. Острогіана і Волиніана острозького вченого Йосифа Новицького // М. Ковальський. Етюди з історії Острога: Нариси. – Острог, 1998. – С. 184-197.
12. Osiańcówz miasta Ostroga anno 1708 / Wyd. J. Nowicki // Rocznik Woiycski. – Rywne, 1938. – Т. VII. – S. 179-228.